

אורנה ששון-לוי ועדנה לומסקי-פדר (עורכות), מגדר בבסיס: נשים וגברים בשירות הצבא. ירושלים: מכון ון ליר והקיבוץ המאוחד, 2018. 432 עמ'.

חנה הרצוג

עורכות הספר מגדר בבסיס לא יכלו למצוא כותרת טובה יותר כדי ללכוד את מהותו כפולת המשמעות של הספר ושל המאמרים הנכללים בו. הבסיס הצבאי מסמן מרחב שמתקיימים ומכוננים בו המפגשים בין גברים לבין נשים, אך המושג בסיס, שמשמעו יסוד, מסד, מתייחס למבנה העומק של החברה בישראל שהצבא הוא אחד מאבני היסוד בהבנייתה, ממש כמו ההסדרים החברתיים המגדריים. אם כן, מגדר בבסיס הוא עדשה לבחינה מחודשת של המבנה הממוגדר בצבא והשינויים החלים בו, אך הוא גם מציג מבט מגדרי על בסיסי הסדר החברתי בישראל.

כפי שהעורכות כותבות, ובצדק, בישראל מתקיים מחקר אינטנסיבי בתחום של צבא, צבאיות ומגדר, אך באופן מפתיע לא נערכה אסופת מאמרים בנושא כה מרכזי זה. הספר מבקש למלא את החסר, אך תרומתו חורגת הרבה מעבר להצגת תמונת מצב של המחקר בתחום. עצם הבחירה של מאמרים מתחומי ידע שונים הוא מהלך מפר גבולות של תחומי דעת הקורא תיגר על השפה, המושגים ונקודות המבט שלהם ועל כוחן הממשטר והממשמע של דיסציפלינות. הרחבת המרחבים שסוגיית המשטר המגדרי נבחנת בהם, מאפשרת לבחון את תהליכי המגדור ואת הפרתם מכיוונים שונים ורבי-ממדיים. מגדר בבסיס הוא ספר מעשיר, מאתגר ומעורר מחשבות בתחום שהוא כה מרכזי בהבניית החברה בישראל.

המאמרים פורסים יריעה אמפירית ותאורטית רחבה ורבת-פנים. הם מסמנים את השינוי הגדול שחל בחקר הצבא ומשקפים, בין היתר, את השינויים שחלו מאמצע שנות

* פרופ' חנה הרצוג, החוג לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה, אוניברסיטת תל אביב.
דואר אלקטרוני: hherzog@post.tau.ac.il

ה־90 במשטר המגדרי של הצבא.¹ מן המאמרים עולה שהצבא אינו ארגון שאפשר לנתחו במנותק מכל מה שקורה ורוחש בחברה הסובבת, שהחיילות והחיילים מגיעים ממנה וחוזרים אליה. לא ניתן לחקור את הצבא כבעל היגיון ארגוני אחד, גם לא במושגים דיכוטומיים של גברים ונשים או גבריות ונשיות, או בכל דרך בינרית אחרת של מיון. המבט מופנה אל משטרי אי־שוויון המכוננים במצלב (intersectionality) שבין מיקומים חברתיים שונים, כמו מגדר, אתניות, מעמד ודת. גם התפקידים הוהים בתוך המערך הארגוני של הצבא נחווים ומתפרשים באופנים שונים.

הצבא הוא בעיקרו שדה של גברים וגבריות, ולכן מחקרי מגדר וצבא הרבו לעסוק בנקודת המבט ובניסיון של נשים, שלמרות חוק גיוס חובה החל על גברים ועל נשים, נתפסו כמשניות בו, כמי שנכנסות לעולם לא להן. מחקר רב הוקדש לסוגיית אופני ההכללה וההדרה של נשים, כפי שמעידה כותרת מאמרה של שרית עמרם־כץ: "בין הקפה לרובה: מודלים של שירות נשים בצה"ל". הניתוח האנליטי של ששון־לוי מלמד על מפנה תאורטי שחל בחקר הצבא "מארגון ממוגדר למשטרי אי־שוויון". הספר פורם את הדיון הבינרי ומביא חוויות של נשים ממיקומם שונים בארגון הצבאי – קצינות זוטרות ופקידות, וכך גם בדיון בחוויות הגברים. מבטים אלו שוברים את הסטראוטיפ האחיד בנוגע לשאלה מי הוא ומה הוא חייל או חיילת ומה עושה להם השירות הצבאי. בפרפרוזה על דבריה של דנה גרוסוירט במאמרה המשווה בין הצנתנים לבין גולני: "החיילים והחיילות לובשים ופושטים זהויות עם כניסתם לשירות, במהלכו וייתכן שגם אחריו" (עמ' 140).

סיומו של המשפט מעמיד על סדר היום שורה שלמה של שאלות בדבר הקשר בין צבא לבין חברה, אופיו של הקשר, מופעיו השונים ומהלכי המגדור או הפרתו המתרחשים במרחבים שהקשר נוצר בהם. אם כך, המחלוקת בין נשים חילוניות לבין גברים דתיים אינה בין כלל הגברים והנשים בצבא, וברור לקוראת שהיא גם אינה מנותקת ממה שמתרחש מחוצה לו.

העמדה המאפיינת את הבחירה של העורכות היא ש"מה שרואים משם, לא רואים מכאן". מאמרים רבים מביאים נקודות מבט ופרקטיקות ממיקומים שאינן במוקד הארגון הצבאי, אך הם מלמדים אותנו רבות על התפיסות הדומיננטיות, שלמרבה הצער עדיין ממוגדרות מאוד. כך תצלומי זוגות, בעיקר בחתונות צבאיות, משמשים להצגת הכוח הצבאי והמרחב הצבאי כמושכים ובעיקר כארוטיים, כדרך להענקת לגיטימציה ואף אטרקטיביות לצבאיות. ההתבוננות ברעיות של משרתי צבא הקבע ובמערכת היחסים שהשתנתה בינן לבין הארגון הצבאי מלמדת על השינוי שחל בצבא: מקבלה מובנת מאליה של תפקידן התומך של המשפחה והנשים להכללתן בדיאלוג בין הצבא לבין המשפחה. ואולם, הניתוח מלמד שהנכחת המשפחה לוותה לא אחת בשיח טיפולי ובטקסי התחדשות, שבפועל הם הכרה בקשיים אך לא טיפול בבעיה. המשטר המגדרי משועתק אפוא חרף כל המהלכים והשיח המשתנה.

1 אני מתנצלת בפני הכותבות והכותבים ששם לא הוזכר בשל מגבלות האורך של הסקירה.

הבחירה של העורכות היא לעסוק בתופעות שהן שוליות בהיקפן, אך לא במהותן. פרופסיות טיפוליות משפטיות צבאיות משמשות כסוכנות ממגדרת כאשר הן נותנות הסבר ומשמעות שונה לאותה פעולה אנושית. האחת, התאבדות של גברים ונשים בעת השירות הצבאי, נוגעת בסוגיה מהותית: המחויבות המוסרית של הצבא כארגון כלפי החיילים והחיילות. האחרת היא ועדות הפטור לסרבני גיוס מטעמי מצפון. פניות הגברים פורשו כערעור על הלגיטימיות של המדינה להפעיל כוח ובקשתם נדחתה, ואילו פניות הנשים פורשו כפתולוגיה נשית אפוליטית ובקשתן התקבלה.

קבוצת נשים החיות עם גברים המוגדרים כפוסט־טראומטיים בעקבות פגיעה בפעולה צבאית או באירוע טרור משמשת דוגמה להתקת המבט מן השוליים להבנת תופעות רחבות. תפקידן של נשים כמטפלות בבן זוגן הפגוע נתפס כמובן מאליו. "אינטימיות זוגית וטראומה לאומית" מפרה שתיקה בשיח הצבאי והלאומי בעצם קיומו של טיפולי קבוצתי. להבנתי, זה בבחינת "את לא לבד", כפי שקובע המוטו של המרכז לסיוע לנפגעות ולנפגעי תקיפה מינית. העדיפות הברורה שהעניקו המטפלות הקליניות בקבוצה לסבל של הגברים על פני סבלן של הנשים נחלש כאשר הוכלל קולן של הנשים. החשיבה הבינרית המנגידה בין אינטימיות זוגית לבין טראומה לאומית ובין הפרטי לבין הציבורי הופרה, והדבר אפשר לנשים לשרטט לעצמן מרחב חדש של שיח ופעולה.

ניתוח של הימנעות משירות צבאי מביא מבט החושף כרוניקה של התנגדות לגבריות ההגמונית, אך גם לצבאיות. כזה הוא גם המחקר על ייצוג ערך ההקרבה בקולנוע ובטלוויזיה בישראל המצביע על התגבשות עמדה ביקורתית כלפי אתוס זה ותפיסת הגבריות ההגמונית. ניתוח ייצוגים קולנועיים של הפוסט־טראומה בעקבות המפגש בין חיילים כובשים לבין אזרחים מביא גם את קולן של חיילות, וקולות אלו מעלים יחד לסדר היום את שאלת הכיבוש ומחיריו. עדויות של שוברות שתיקה על עוולות בשטחים, שהן היו עדות להן ואף שותפות להן, מלמדות על המורכבות של תהליכי הפרת המגדור. מצד אחד, הן משתמשות, כמו הגברים, בשירות הצבאי כהון סימבולי היכול להצדיק שיח ביקורתי. מן הצד האחר, קולן משקף את מיקומן כ"זרות מבפנים", מיקום דואלי ואולי אף סתור שהן מבקרות בו את ההגמוניה הגברית, מביעות הזדהות עם סבל הפלסטינים ומבטאות כעס וניכור כלפי המתנחלים. המאמר מדגיש שהגם שהן סוטות מן השיח המקובל על אימהות רפובליקאית ומשתמשות בשירות הצבאי כמקור לכוח סמלי של נשים בתחום הפוליטי, הן חוזרות ומשעתקות את מרכזיותו של הצבא כמוסד המעניק כרטיס כניסה לאזרחות ושייכות לקולקטיב הפוליטי.

הספר מפרק רבות מן ההכללות על צבא ומגדר וחושף תהליכים רבי־פנים של מגדור ופרימת המגדור המצטלבים עם מיקומים מעמדיים, אתניים, דתיים ועוד. עם זאת, קשה להשתחרר מן המשמעות הכפולה של כותרתו. המגדור בגילוייו השונים והמשתנים עדיין לופת את החוויה של גברים ונשים בצבא, ולא פחות מכך – את החברה בישראל בכללה בשיחים על צבא, אזרחות, תרבות, דת ופוליטיקה.